

«Համեալ բաւոմ խամթիար ազմիւ ի կոմքսըմ արկամէր
Նդի ջըրովմ ողողելով լուամայր ըզվէրմ և զապաժոյժ
Նւ զարեամմ աղբերաբար վըտակացեալ կարմիր կայլակս...»

Օծամէր փափուկ ձեռքըմ յազգըմ ռետմի ուի հոյզ շոմույ,
Ըզպատառեալ վիմ վիրիմ և զամեմայմ ցաւս ամղամոյմ,
Թուրմս ի ցող խառն յապրասամ ի խամթիար և յողկուզուկ...
Խիթք ցաւոց կըսկըծելիք ամղէմ ի բաց փարատեցամ²,

Հ. Բագրատունի Բառն բժշկապետ մը
ստեղծելովը, շատ խորհրդաւոր կը հան-
դիսանայ, և ինձ կը թուի՝ թէ այդ կեր-
պով յիշատակել իմն ուզած է Հայաստանի
ունեցած հնագոյն բժշկութիւնը, որուն
համար՝ ես ալ խորապէս կը ցաւիմ Հ.
Սուքրեանի հետ, որ յայտնի տեղեկու-
թիւններ չեն հասած մեզ:

Եւ ահա այս իսկ պատճառով էր, կ'են-
թաղբեմ, թէ Հ. Արսէն Սուքրեան հետա-
մուտ եղաւ Հայ բժշկական պատմութեան:

*
**

Հայ բժշկական դասը մեծապէս կը
գնահատէ ուրեմն Հ. Սուքրեանի գործը և
երկիւղած յարգանք կը տածէ անոր ան-
մուաց յիշատակին հանդէպ. և այս պա-
հուս չի մոռնար նաեւ յայտնելու, թէ Հայ
բժշկականութիւնը երախտագէտ է միշտ
Հայ եկեղեցականին, վասն զի Հայ կղե-
րական դասակարգին մէջ եղած են այն-
պիսիներ՝ որոնք գնահատելի ծառայութիւն
մատուցած են Հայ ազգային բժշկութեան:
Ծանօթացուցած եմ ես երբեմն քահանայ
մը՝ Տէր Յակոբ անուն որ Նիկոմիդիոյ
Քերեմէր կոչուած գիւղին մէջ իր երիցու-
հին հետ բժշկութիւն ըրած է և 1722ին
զրի առած է փոքրիկ բայց շահեկան
բժշկարան մը: Ճանչցուցած եմ Եղիազար
Եպիսկոպոս մը Սեբաստիոյ թեմին առաջ-
նորդ և տեղւոյն Ս. Նշան վանքին վա-
նահայր, որ իր ժողովուրդին ոչ միայն
հոգեւոր հովիւր եղած է, այլ և մարմնաւոր
բժիշկը ու այս առթիւ պատրաստած ըն-
դարձակ բժշկարան մը, որ 1744 թուա-
կանը կը կրէ: Յայտնած եմ Տէր Ստեփան
Քահանայն որ անցեալ դարու սկիզբները՝
դէպ ի 1822ին Նարլը-Գաբուի Ազգ.
Հիւանդանոցին տնօրէնն ու միանգամայն

բժշկապետը եղած է: Եւ վերջապէս Պե-
տրոսեան Պօղոս անուն վարդապետը՝ որ
ժանտախտը բուժող մասնագէտ մը եղած
է Կ. Պոլսոյ մէջ և իր փորձառութեան իբր
արդիւնք՝ գիրք մ'ալ գրած է ժանտախտի
վրայ 1837ին¹:

Աւելցնենք ասոնց վրայ Հ. Ղուկաս
Ինճիճեանը, Հ. Արսէն Բագրատունին, Հ.
Արսէն Սուքրեանը, Հ. Ղեւոնդ Յովնա-
նեանը, Հ. Ղ. Ալիշանը, Սրուանձտեանց՝
Գարեգին եպիսկոպոսը և ուրիշներ, և ահա
կրնանք անկեղծ զգացումներով յայտարա-
րել թէ մեր մէջ հոգեւոր և մարմնաւոր
բժշկութիւնը եղած են միշտ զուգընթաց:

Հայ բժշկութիւնը մասնաւոր երախտա-
գիտութիւն կը պարտի Մխիթարեան քոյր
միաբանութիւններուն, որոնք գիտական
ու բժշկական կարեւոր հրատարակութիւն-
ներով զարգացուցած են և օր ըստ օրէ կը
զարգացնեն Հայ բժշկական գրականու-
թիւնը:

Մեր Գեղարգելի նախագահը՝ Հ. Յով-
հաննէս Վ. Թորոսեան, որ շուտով կ'երթայ
Վենետիկ, Ս. Ղազարու մէջ տօնելու իր
քահանայութեան յիսնամեակը², թող ըն-
դունի իր ողբացեալ վարժապետին Հ. Սու-
քրեանի մահուան յիսներորդ տարեդարձին
առթիւ, անոր յիշատակին ընծայուած
բժշկական այս համեստ բայց ջերմագին
յարգանքը և զայն տանի փոխանցել իր
Միաբանութեան:

ՏՈՒՔ. ՎԱՅՐԱՄ Յ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

1. Հայկ Դիւցազն. ԺԲ դրուագ, էջ 341. — 2. Անդ,
դրուագ ԺԵ, էջ 478. — 3. Տարեցոյց Ս. Փրկչեան Ազգ.
Հիւանդանոցին. 1931, էջ 71-72. — 4. Տարեց Տարե-
ցոյց. 1928, էջ 249-253. — 5. Տարեցոյց Ս. Փրկչեան
Հիւանդանոցին. 1929, էջ 91-98. — 6. Գրպանի Տա-
րեցոյց, Ս. Գարամաճեան. Կ. Պոլիս, 1933, էջ 67-71.
— 7. Գրոց ոչ Բրոց. Կ. Պոլիս, 1874, Բ. տպ. էջ
21, 27. Մանկանայ. Կ. Պոլիս, 1876, Բ. տպ. էջ
68, 112. — 8. 26 Դեկտեմբեր 1932.

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԸՄԲՈՆՈՒՄՆԵՐՈՒ շԱՆԴԷՊ

Ա.

ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՈՐԱԳԻՐՍ ինքնին պիտի զգացնէ սոյն
տողերու նպատակը. — Շօշափել խնդիր
մը ո՛րքան փշոտ՝ նոյնքան համաշխարհա-
յին ու կենսական: Դարերէ ի վեր չէ
եղած մարդկութիւնը զրադեցնող հարց՝
ինչպէս դաստիարակութիւնը, բարձրագոյն
հանճարներ ու տիտանեան ճիգեր ի սպաս
դրուած են այս առեղծուածը լուսաբա-
նելու համար: Մեր օրով մանաւանդ,
ամէն երկրի ընկերաբաններ, բարոյագէտ-
ներ, հրապարակագիրներ չեն դադրիր նոյն
խնդիրն յուզելէ՝ տխուր ապագայի նախա-
տեսութեամբ, հակառակ անոր՝ որ բազ-
մապատկուած են անհաշիւ զոհողութիւն-
ներով և վերջին կատարելութիւններով
օժտուած կրթարաններ ու համալսարան-
ներ, որոնց համար շարունակ նոր մե-
քոտներ կը հնարուին, ծրագրեր կը
մշակուին և դրութիւններ կը փոխանա-
կուին՝ աւելի պարկեշտ ու օրինապահ
սերունդներ ունենալու պատրանքով: Հար-
ցը մնացեր է ու կը մնայ միշտ անլոյժ,
հետապնդուած երջանկութիւնը՝ քի
ժանօթ մը... Մինչ արտաքին աշխարհը
կը պարծի իր հսկայաքայլ զարգացումով,
խաղաղութիւնն ու հանգստութիւնը պակ-
սեր են ընկերային խաւերու մէջ՝ աւելի
քան երբեք, և մեծ պատերազմէն չարա-
չար փնասուած ժողովուրդներ կը տառա-
պին ու կը տուալտին նորագոյն աղէտ-
ներու մղձաւանջէն: Ի՞նչ է պատճառն այս
տխուր իրականութեան, ինչո՞ւ համար այս
ձախաւեր արդիւնքին պիտի յանգէին կըր-

թական մեծագումար զոհողութիւններ ու
ջանքեր: Պատասխանը շատ պարզ է և
որոշ: — Այսօր պետական թէ առանձ-
նական շատ մը վարժարաններու մէջ,
կրօնայինները բացառութիւն համարելով,
ընդհանրապէս մտաւոր մշակոյթ և ֆիզի-
քական մարզանքներ միայն կը հոգացուին՝
շփոթելով դաստիարակութեան միջոցներն
անոր բարձր նպատակին հետ, ու պա-
տանեկութեան սրտէն հեռացնելով քրիս-
տոնէական բարեպաշտութեան զգացումը:
Եւ սակայն «գերազանցապէս կարեւոր է
լաւ ըմբռնել դաստիարակութիւնը և չըե-
ղիլ այն վախճանական ուղղութիւնէն՝ որուն
հետ ներքսապէս ու հարկաւորապէս կապ-
ուած է անոր գործին ամբողջութիւնը,
այսինքն կազմել մարդը՝ ցուցնելով անոր
թէ ի՞նչ ըլլալ կը պարտի և ի՞նչ ընթացք
բռնելու է երկրաւոր կեանքին մէջ՝ երկ-
նայինն ու յաւիտենականը շահիլ կարե-
նալու համար: Այս բարձր սկզբունքէն է
որ կը բխի քրիստոնէական դաստիարա-
կութեան անհրաժեշտութիւնը ոչ միայն
մէն մի անհատի, այլ ընտանեկան եւ
մարդկային բոլոր խմբակցութիւններու
համար՝: — Վերջերս ազգային թերթի
մը մէջ կարդացինք սա իրաւացի տողերը.
«Ներկայիս վերլուծման արժանի հագիւ
թէ ուրիշ այնքան կարեւոր նիւթ մը գո-
յութիւն ունենայ, որքան կրօնական կըր-
թութիւնը դպրոցներու մէջ... Բոլոր

1. Պետո ժ.Ա., Della Ed. Crist. della gioventù.

դաստիարակներն ու ողջախոհ մարդիկ կ'ընդունին խնդրին գերագոյն կարեւորութիւնը: Բացայայտ իրողութիւն մըն է թէ մենք մեր կրթական հաստատութեանց մէջ անբաղձալի արդիւնքներու հասած ենք... Պատմութիւնը և փորձառութիւնը ցոյց տուած են թէ բարոյագիտութիւնը միայն (այսինքն՝ առանց կրօնի) անկարող է կառավարելու և ուղղելու մարդկային ուժերը և մարդուն բոլոր թաքուն կարողութիւնները... Ոճիւրի և անբարոյութեան, կաշառքի և օրինազանցութեան ահաւոր աճում մը տեղի ունեցած է սկսելով այն օրէն՝ երբ կրօնի ուսումը դուրս թողուեցաւ մեր դպրոցներէն»։ Տիրող մտահոգութիւնը ալ աւելի է բողոքական երկիրներու մէջ։ Շիրակոյի քաղաքագետական դատաւոր Մ. Կրիմիլը ըսած է. «Քաղաքի մը մէջ ամենէն վտանգաւոր տարրը 15ի և 18ի միջեւ եղող տղան է»։ Ոչ նուազ պերճախօս է ուրիշ նշանաւոր ամերիկացի մըն ալ, Հարրի Հերշ, երբ կը յայտարարէր անպատուակ. ժողովրդու ամենամեծ ծախողանքը եղած կրօնական դաստիարակութեան ձախողանքը... Դաստիարակելով միայն գլուխը՝ առանց սրտին և հոգիին, հասարակաց վարժարանները կը ձախողին շատ գէշ կերպով»։ — Կարդալ, գրել ու հաշուել զիտնալն այնքան կրնայ իբր դաստիարակութիւն նկատուիլ՝ որքան դանակ մը, պատառաքող մը և դգալ մը՝ իբր ճաշ կամ ընթրիք։ «Մարդոց մեծագոյն մասը, կ'ըսէ Լա Պրիւյէր, իրենց կեանքին մէկ մասը կը գործածեն միւս մասը դժբախտ ընելու համար»։ Պղատոն ալ ըսած է. «Դաստիարակութիւնը լաւագոյն մարդոց ստանալիք ամենէն գեղեցիկ բանն է»։ Յիրաւի «կրթութենէ աւելի բարձր և բոլորովին տարբեր բան մ'է ան, մեր բոլոր ձիրքերուն ներդաշնակ զարգացումը, եւ հարիւրապատիկ արդիւնք տուող սերմերու ցանքը։ Իր նպատակն է մարդը պատրաստել ոչ թէ պարզապէս կեանքը վայելելու համար, այլ վայելած կեանքին մէջ իր կոչումին արժանի գործ մը կատարելու։ Լաւ դաս-

տիարակուած զաւակներու տէր ժողովուրդ մը աշխարհի առաջնակարգ ժողովուրդն է, եթէ այսօր չէ՝ վաղը պիտի ըլլայ։ Այս կերպով միայն կարելի է տոկալ կեանքի ելեւէջներուն և տիրանալ առաքինութեան, որմէ կախում ունի մարդկային երջանկութիւնը»։

«Եթէ կայ բան մը որ սերտօրէն կը ցուած ըլլայ ազգի մը ճակատագրին հետ, կը գոչէր Ֆրէյսինուս իր ակադեմական մէկ ճառին մէջ, բան մը՝ որ պէտք ունենայ պետութեան և առանձնականներու զգուշաւոր խնամքներուն, որ աներկբայապէս կարող ըլլայ արգիլել ազգերու կործանումը կամ վերականգնել զանոնք, — նոր սերունդին պարտաւատշաճ դաստիարակութիւնն է։ Այն է գլխաւոր պատճառներէն մէկը տէրութիւններու բարգաւաճման կամ կործանման։ Յիրաւի շատ ողորմելի պիտի ըլլար մեր վիճակը՝ եթէ յետ այնքան սաստիկ դրդումներու, որոնք հիմէն խախտեցին մեր մէջ ընկերութեան շէնքը, չզգայինք զայն ամրացնելու պէտքը, և հաստատելու՝ աւելի քան երբեք՝ քրիստոնէական դաստիարակութեան հիմքերու վրայ։ Ուրեմն հեռի մեզմէ անհոգութիւն այս մասին կամ արհամարհանք, խնդրե՛ք բոլոր գերդաստաններու ստիպողական շահերուն վրայ է, նոյնիսկ՝ հայրենիքի փրկութեան։ Թողունք մի քանիներու որ երթան վիճին դպրութիւններու և արուեստներու վրայ, կենցաղագիտութեան սկզբունքներու վրայ, հանրային գանձերու կիրառութեան վրայ, բայց անչափահասներու դաստիարակութիւնը ոչ ոքի համար անծանօթ կամ օտար համարելի չէ։ Հետեւաբար՝ ծնողաց, դաստիարակներու և ամենքին ուշադրութիւնը պէտք է զրաւեն սա երեք կէտերը. 1) Ազգի մը զարգացումը կախում ունի մանուկներու լաւ դաստիարակութենէն. — 2) Ասիկա յաջողելու համար՝ պէտք է ըլլայ կրօնական. — 3) Կրօնական ըլլալու համար՝

1. Փարոս Հայաստանեայց, 1932, Մարտ.
2. Լորա Էյվալիւրի, Կեանքի գործածութիւնը.

հարկ է որ գործադրուի բարեպաշտներու ձեռքով»։

Նոյնը կը յանձնարարէ Յենեղոսն՝ ոչ նուազ կորովի շեշտելով. «Աշխարհի անկարգ և կործանարար ոգին այնքան քանդեր ոչնչացուցեր է հաւատքի հիմքը շատ մը քրիստոնեաներու սրտին մէջ՝ որ հարկ է թուար մը կանգնել մարդկութեան կորուստ սպառնացող այս հեղեղին դէմ։ Եւ որովհետեւ յոռի դաստիարակութիւնը սկսեր է արդէն գլխէ հանել դեռատիները, անհրաժեշտ է ելլել մինչեւ հոսանքին ակը ու զտել մաքրել զայն իր թոյներէն։ Պէտք է նուիրուիլ դաստիարակութեան՝ երեխայական տարիքէն սկսելով, վասն զի մեր այս նախնական պարտականութեան թերացումն է պատճառ բարքերու ապականութեան, և հետեւաբար՝ ընտանեկան թէ կառավարական պառակտումներու և աղէտներու»։

*
* *

Բայց հակառակ ասոնց՝ ու դեռ անվերջ շարք մը հեղինակաւոր ծայներու, որոնք ներկայ բարոյական աշխարհի սնանկութիւնը ցոյց կու տան, ինձ կը թուի առջեւ ցցուած տեսնել դարավերջիկ ազատական մը որ պիտի փորձէ անմիջապէս իմ երեսիս զարնել մեծ աստեղագէտին առածի կարգ անցած սա խօսքը. «Eppur si muove! — Եւ սակայն կը շարժի, կը յառաջդիմէ աշխարհը, կոյր ըլլալու է՝ չտեսնելու համար օրուանս գիտական և ճարտարարուեստի հրաշալիքները»։ — Հարկ չկայ կոյր ըլլալ չտեսնելու համար ոչ թէ ֆիզիքական աշխարհի լուսաւորութիւնը, այլ անկէ չափազանց շլացած աչքերը։ Պարոնը թող հաճի պահ մը զսպել իր լաւատեսութեան ու նորասիրութեան մարմաջը, հասկնալու համար՝ թէ որոնք են ճշմարիտ յառաջդիմութեան մը պայմանները, և ինչ է բուն արժէքը ներկայ նիւթական զարգացումին։

Մարդկային կեանքը շարժում է ինքնին, առանց ասոր՝ կ'ըլլայ մահաբոյր և անհանդուրժելի։ Մարդը կեցած տեղը մնալու

համար չէ՝ ստեղծուած, այլ յառաջ երթալու։ Սակայն հարկ է խղճամիտ կերպով ընտրել ապրելու միջոցներն՝ ինչպէս նաեւ նպատակը. առերեսով բարձրացում մը յաճախ ազդանշան է կործանումի՝ եթէ չար միջոցներով ձեռք բերուած է։ Մեր բոլոր փառասիրութիւնն ըլլալու է կառավարել հոգին՝ որ անբաղդատելի հարբստութիւն է։

Ճշմարիտ քաղաքակրթութիւնը կը նշանակէ յառաջացում դէպ ի լաւագոյնը, մեծագոյնը, կատարելագոյնը։ Հանձնարներու զաղափարականն է ան, վեհանձն հոգիներու փառասիրութիւնը, մարդու ամենէն ազնուական կոչումը և միւս կենդանիներէն զատող յատկութիւնը, հրամայական պէտք մը՝ որ անզուսպ և անյազ է միանգամայն։ Մարդկային այս յառաջխաղացումին մաս կը կազմեն 1) Արտաքինը կամ նիւթականը, որ կը կայանայ նոր նոր գիւտերու, մեքենական և արհեստական ճարտարագործութեանց մէջ, նպատակ ունենալով դիւրացնել հաղորդակցութիւններն ու կեանքի պայմանները. բայց ժողովուրդներ չափազանց հանգստաւէտութեամբ կ'աւրուին, ինչպէս շատ հասուն պտուղները։ — 2) Իմացականը (զարգացում), որ իրեն հիմ ունի երեք բաղկացուցիչ տարրեր, այսինքն՝ Ա) Հոգեկան բարձրացում արարածական սահմաններէ վեր, աւելի յստակ նկատելու համար Աստուածութիւնը և աստուածայինները. — Բ) Մտքի յռաւառութիւն, աւելի պայծառ ու ընդարձակօրէն տեսնելու համար աստուածային ճառագայթացումը մեզ շրջապատող իրերու մէջ. — Գ) Բեղուն հանձար՝ գրական երկեր արտադրելու և յատուկ դիւրութիւն՝ զանոնք իր նմաններուն հաղորդելու։ — 3) Բարոյականը (զարգացում), որ կը յայտնուի հոգին անդադար կատարելագործելու ձգտումէն, տիպար օրինակ ունենալով Աստուած ու ամէն բանի մէջ Անոր կամքին հետեւելով։

Սոյն պայմաններէն հարկաւորապէս կը հետեւի որ մարդ իսկապէս յառաջացած ու բաղաքակրթուած ըսուելու համար՝

ունենալու է մաքրութիւն իր մտածութեանց մէջ, խոհեմութիւն՝ իր գործերուն մէջ, չափաւորութիւն՝ իր բաղձանքներուն մէջ, հաստատամտութիւն՝ օրինապահութեան և անձնուիրութիւն՝ ուրիշներուն հանգստութիւն և երջանկութիւն պատճառելու ամէն անգամ որ առիթը ներկայանայ:

«Ներկայիս միակերպ լսուած յառաջադրանքիս, քաղաքակրթութեան յանկերգները կը յիշեցնեն միայն վերեւ յիշուած ձեւական նորութիւնները և հաղորդակցութեանց զիւրութիւններն ու կատարելութիւնները... Կրօնքը ոչ թէ միայն հակառակ չէ, այլ առաջինը պիտի ըլլայ զանոնք օրհնելու և նուիրագործելու՝ եթէ բարի և օգտակար բաներու ծառայեցուն: Ան գիտէ, ըստ Ս. Օգոստինոսի բանաձեւին, յարգել աստուածային պարգեւներուն գեղեցկութիւնը՝ երբ նոյն իսկ անոնցմով զեղծանին մարդիկ: Բայց այս է միթէ միակ և ճշմարիտ քաղաքակրթութիւնը: Զի վախճանի արդեօք որ մինչ արտաքին աշխարհի ամէն կողմերը կը բարգաւաճին, բարբարոս միայ հոգիներու գաւառը՝ ամենէն բարձր և ամենէն աւելի դժուար կառավարելին: Զկան այսօր մարդկային ընկերութեան մէջ զարհուրելի նշաններ՝ որոնք ցոյց կու տան թէ հոգիներու վիճակը բոլորովին ներհակ է նիւթական հանգստութեանց... Մեծ սխալ մը գործուեցաւ Էւրոպայի մէջ, չափազանց անտեսուեցան հոգիները, մարդիկ յղկեցին յարդարեցին ամէն բան, բայց մոռցան զոհարներուն ամենէն գեղեցիկը, հոգին: Եւ սակայն ասիկա ամէն ինչ է, նախատիպն ու շարժիչը մեր բոլոր ձեռնարկներուն, աստուածային ամենամաքուր ոսկին զոր Արարիչը դրած է աշխարհի մէջ: Եթէ շարունակուի մոռացութեան տալ այս հոգեկան քաղաքակրթութիւնը, պիտի գայ օր մը՝ որ բարբարոս միացած հոգիները պիտի քանդեն ու փճացնեն բոլոր հրաշակերտները որ եղած են այս աշխարհը զարդարելու համար¹:

*
* *

Հոս գուցէ ընթերցողին մտքին մէջ

պիտի ծագի բացատրութեան կարօտ յոյժ կարեւոր խնդիր մը, որմէ կախում ունի հոգեկան ու եկեղեցական զարգացումը:

Ներելի չէ՞ արդեօք կրօնի ճշմարտութիւններն ու քրիստոնէական բարոյականի նուիրականութիւնները քննել, զտել յառաջադիմութեան լոյսով, քանի որ այս բարձր շարժում կամ բարձրացում կը նշանակէ: — «Կարելի պիտի ըլլար՝ եթէ շարժում կամ փոփոխելի ըլլային անոնք: Արդ, ճշմարտութիւն բառն ինքնին կ'ենթադրէ անփոփոխելիութիւն, վասն զի կը կայանայ իրերու էութեան մէջ՝ որ չի փոխուիր: Յայտնեալ ճշմարտութեանց մասին կայ նաեւ ուրիշ նկատելի կէտ մը, աստուածային ծագումը կու տայ անոնց անփոփոխելիութեան անվիճելի յատկանիշը, ու կը դրոշմէ զանոնք անսահման իմացականութեան կնիքով: Ուստի պնդել թէ յայտնեալ ճշմարտութիւնները կրնան փոփոխութիւն կրել կամ կատարելագործուիլ, կը նշանակէ ուրանալ անոնց յայտնեալի հանգամանքը՝ նկատելով զանոնք մարդկային մտքի արտադրութիւններ, և հակառակ էնթարկել աստուածային իմաստութիւնը՝ հաստատելու համար թէ արեգակը լոյս կ'առնէ իրմէ ծագող ճառագայթներէն»²:

Մեծ մոլորութիւն է կարծել թէ Քրիստոնէութեան ուղին ու ծուծը կազմող գերբնական ճշմարտութիւնները հաւատքի հետ գործ չունին, և իբր դաւանական նախապաշարումներ՝ կրնան յարմարցուիլ ժամանակի և տեղական պահանջներու,³ վասն զի հարկ է հաստատել նախ թէ բան մը կը պակսի այդ նուիրականութեանց մէջ, կամ կորուսեր են իրենց աստուածային ծագումը, փաստերով ցոյց տալ թէ պարզապէս ապուշներ եղած են նոյն ճշմարտութիւնները դաւանող նախկին քրիստոնեաները, մանաւանդ անոնցմէ մէկին կամ

1. Mgr. Laudriot. — 2. Conférences de Saint Flour. — 3. «Հ. Կոչնակ»ի մէջ տեսնուեցան յաճախ նոյնիմաստ կարծիքներ, որոնց մտադիր եմ անդրադառնալ յառաջիկային:

միւսին համար կեանքերնին տուող բիւրաւոր նահատակները՝ հին թէ նոր, ու վերջապէս գործնական ապացոյցներով պատկերացնել ներմուծելի փոփոխութեանց առաւելութիւնները, ինչ որ կարելի եղած չէ տակաւին՝ յետ այնքան հաւածանքներու և ռիսերիմ ճիգերու: «Փափաքողներ եղած են միշտ, կը բացագանչէր մէկը Փրանսացի սրբազան պերճախօսներէն, ու դեռ այսօր իսկ կատաղի ջանքեր չեն խնայուիր՝ Եկեղեցիէն կորզելու համար ճշմարտութեան շունչը, մարելու նուիրական կրակը ու լռեցնելու անոր պահպանին ձայնը... Ոչ ուժ և ոչ հանճար կը պակսէր պայքարողներուն. դարեր տրամադրուեցան իրենց ապիրատութիւնը զլուխ հանելու համար: Բայց բոլոր եղածներն ուրիշ բանի չծառայեցին՝ եթէ ոչ ապացուցանելու մարդուն բացարձակ անկարողութիւնը Աստուծոյ գործը փոխելու սնափառութեան մէջ:

— «Ինչ կ'ուզէք ինձմէ, կը հարցնէր վատիկանի մեծափառ ծերունին: — Փոփոխում:

— Ես չեմ փոխուիր. ճշմարտութեան պահպանն եմ, և ճշմարտութիւնը յաւիտենական է:

— Բայց աշխարհի մէջ ամէն բան փոխուած է, — աստեղագիտութիւն, բնագիտութիւն, փիլիսոփայութիւն, քիմիագիտութիւն, արքայական գահեր, պետական վարչաձեւեր...:

— Հարցուցէք երկնքին, իջէք երկրիս խորերը՝ որչափ ուզէք, բոլոր ձեզ շրջապատող տարրերն ու տիեզերքի աշխարհագունդերն ինձ իրաւունք պիտի տան:

— Եթէ յամառիս՝ սուր պիտի շողացնենք, և մեր սուրը՝ որ գահեր կը խորտակէ ու թագաւորութիւններ կը տապալէ, կրնայ զգետնել զառամ ծերունի մը ու պատռել հնամաշ գրքի մը թերթերը:

— Ըրէք. արիւնը այն անուշահոտ իւղն է՝ որով ես գտած եմ միշտ երիտասարդական թարմութիւն և կորով:

— Սակայն պիտի չհաճիս ընել գէթ մէկ զիջողութիւն, օրինակ՝ վեցերորդ պատուիրանի, Ս. Հաղորդութեան ու Ապաշխարութեան խորհուրդներուն, Ծննդոց գրքի կամ Աւետարանի մէկ էջի մասին:

— Բնաւ, ոչ մէկ յապաւում. ճշմարտութիւնը անբաժանելի է. ես զայն ամբողջ ստացայ և կը պարտիմ վերադարձնել անթերի ու անայլայլ:

Ահա կուսական անարատութիւնը ճշմարտութեան կաթողիկէ Եկեղեցոյ: Աշխարհի պետերն ու անձնապաշտ գիտունները կրնան զինուիլ ու մաքառիլ իրենց ուզածին չափ, ճշմարտութիւնը պիտի չփոխուի յաւիտեան¹:

Այո՛, Քրիստոսի Եկեղեցին՝ էութեամբ ու սկզբունքներով՝ բնաւ գործ չունի աշխարհային ծրագիրներու հետ, անոր ուղեցոյցը ինք Աստուած է՝ «յորում չիք փոփոխում և շրջելոյ ստուեր»: Սակայն իր արտաքին ձեւին մէջ՝ ան ունի կազմակերպական, նուիրապետական և ծիսական օրէնքներ ու կարգեր, ինչպէս նաեւ փորձառութեամբ ստացուած ծանօթութիւններ, որոնք կրնան ու կը պարտին ժամանակին հետ զարգանալ ու բարգաւաճիլ:

Իբր մայր և դաստիարակ ընդհանուր մարդկութեան, իր ծոցին մէջ կը սնուցանէ ու կը պատրաստէ հսկայ ձեռնարկներ ու աշխատութիւններ, որոնցմով նպատակ ունի ճանչցնելու և պաշտպանելու ճշմարիտ աստուածապաշտութիւնն ու մաքուր բարոյականը:

(Շարունակելի)

Հ. Թ. ԹՈՄԱՏԱՆ

1. Lacordaire, XXIXe Conférence.